

بررسی سیاست جنایی تقنینی ایران در خصوص جرایم اقتصادی

رضا ترنج مهرگان^۱

چکیده

رسالت علم حقوق برقراری نظم اجتماعی و ساماندهی به اوضاع اقتصادی و مدیریت وضعیتی است که از ضرورت های نظم اجتماعی می باشد. بررسی ها نشان می دهد، جرایم اقتصادی از یک سو ناشی از تهدیدات عناصر خارجی و از سوی دیگر ناشی از ناکارآمدی مدیریت اقتصاد داخلی است؛ لذا بدیهی است که هر گونه اختلال در نظم اقتصادی کشور تأثیر منفی در زندگی مردم خواهد داشت و آثار مخرب آن منجر به فقر و عقب ماندگی و گسترش فساد و تبهکاری می گردد. در این پژوهش با رویکرد علمی-کاربردی و با روش توصیفی-تحلیلی و جمع آوری اطلاعات از طریق کتابخانه ای و مطالعه کتب، مقالات و پژوهش های انجام شده در حوزه جرایم اقتصادی، می توان بیان نمود که جرم انگاری جرایم اقتصادی در قوانین کیفری ایران با توجه به ضرورت اولویت سیاست جنایی ایران در مبارزه با این جرایم امری ضروری تلقی شده است.

کلیدواژه ها: سیاست جنایی، جرم اقتصادی، مجرم اقتصادی، قانون گذاری، حقوق کیفری

مقدمه

در طی سال های اخیر حقوق اقتصادی و حقوق کیفری اقتصادی مورد توجه ویژه مسئولان نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران قرار گرفته است؛ زیرا گسترش فعالیت های اقتصادی و سیر صعودی اجرای برنامه های توسعه اقتصادی، از جمله واگذاری مالکیت عمومی به بخش خصوصی و افزایش فعالیت شرکت ها و بنگاه های اقتصادی خصوصی، اگرچه گامی مثبت تلقی می شده ولی پیامد های ناخوشایندی نیز به دنبال داشته است. علاوه بر این، کمبود نیروی انسانی آموزش دیده در گستره فعالیت های اقتصادی و حقوقی، به تشدید آسیب های اقتصادی و مالی دامن زده است. بنابراین می توان گفت یکی از آسیب های مهم که همواره امنیت اقتصادی کشورها را مورد تهدید قرار می دهد، جرایم اقتصادی می باشد. بدیهی است که رفع آسیب ها و انحرافات اقتصادی همواره دغدغه قانون گذار نظام اسلامی بوده و بر این مبنا، راهبردهای مبارزه با جرایم اقتصادی و سالم سازی عرصه های اقتصادی طراحی شده است. قانون گذار با توجه به احساس نیاز به حمایت از ارزش ها و هنجارهای اجتماعی در حوزه های مختلف جامعه، به ویژه حوزه اقتصادی و اعمال سیاست های مختلف دولت برای اداره صحیح جامعه، اقدام به جرم انگاری برخی از رفتارهایی زده است که موجبات اختلال در نظام اقتصادی کشور را فراهم می آورد. بنابراین صرف نظر از بحث های فلسفی در خصوص الزام قانون گذار در به کار بردن ضمانت اجراهای کیفری به عنوان آخرین راه حل، آنچه از اهمیت بیشتری برخوردار است مداخله حقوق کیفری در حوزه های مختلف می باشد که جرایم اقتصادی نیز از این قاعده مستثنی نیستند، به طوری که یکی از عمده ترین بخش های قانون کیفری را به خود اختصاص داده است.

^۱-دانشجوی دوره دکتری حقوق جزا و جرم شناسی-دانشگاه محاکم حقوقی اصفهان

با این حال قانون گذار تاکنون درصدد ساماندهی و ایجاد یک مجموعه کامل و مستقل در خصوص جرایم اقتصادی برنیامده است، بلکه در هر مقطعی که احساس نیاز کرده است، اقدام به وضع قوانین و مقررات در حوزه جرایم اقتصادی نموده است که این امر موجب صدور آرای متفاوتی از محاکم مختلف و در نتیجه آشفتگی و بی نظمی در روند رسیدگی به این گونه جرایم شده است.

بنابراین یکی از ملزومات و عامل تأثیر گذار در مبارزه با جرایم و مفساد اقتصادی و دست یابی به گوهر توسعه، تدوین مجموعه قوانین و مقررات متناسب و به کار بردن صحیح آنها در این زمینه می باشد. زیرا وجود مجموعه قوانین صریح و شفاف در هر حوزه می تواند ارتباط مستقیمی با حوزه بزهکار و بزه دیده و نظم جامعه داشته باشد. بنابراین امروزه یکی از کارکردهای مهم دولت و حاکمیت ساماندهی اوضاع اقتصادی جامعه، ایجاد شرایطی است که توده مردم در این عرصه با کمترین مشکلات مواجه شوند تا موجبات کاهش و پیشگیری از جرایم اقتصادی نیز فراهم گردد.

۱- تعریف جرایم اقتصادی

«جرایم اقتصادی به دسته ای از رفتارهای غیر قانونی گفته می شود که موضوع آنها امنیت اقتصادی در سطح کلان است.» (دادخدایی، ۱۳۸۹، ص ۴۵) همچنین در جایی دیگر آمده است: «جرم اقتصادی عبارت است از کلیه رفتار ها و سوء رفتارهایی که موجب اختلال در نظم اقتصادی و یا عملکرد بهینه مراکز اقتصادی در مقیاس های مختلف از واحدهای کوچک گرفته تا اختلال در اقتصاد کشور می شود.» (عباس زادگان، ۱۳۸۳، ص ۱۳۸) اما تعریفی که اکثر حقوقدانان بر آن اتفاق نظر دارند این است که: «جرایم اقتصادی جرایمی هستند که علیه اقتصاد کشور ارتکاب می یابند که یا به این قصد انجام می شوند یا در عمل موجب اختلال در نظام اقتصادی کشور می شوند.» (ساک، ۱۳۹۰، ص ۱۲)

۲- ویژگی جرم و مجرم اقتصادی

۲-۱- ویژگی های جرم اقتصادی

۲-۱-۱- مالی بودن جرم اقتصادی

اولین ویژگی که می توان در خصوص جرایم اقتصادی نام برد ویژگی «مالی بودن» این جرایم می باشد. اما جنبه مالی بودن این جرایم با سایر جرایم مالی کاملاً متفاوت است. (نورزاد، ۱۳۸۹، صص ۱۴-۲۶) در واقع جرایم اقتصادی گونه ای خاص از جرایم مالی است که به دلیل گستردگی و تأثیر قابل ملاحظه آن بر اقتصاد جامعه، موجب اختلال در اقتصاد شده و طیف وسیعی از سازوکارهای جامعه را تحت تأثیر قرار می دهد. (چاوشی، ۱۳۸۹، ص ۴۴۸) البته نباید این نکته را از نظر دور داشت که جرایم اقتصادی الزاماً نباید موجب اختلال در نظام اقتصادی یا اجتماعی شوند زیرا وجود این مقاصد تنها از موجبات تشدید مجازات مرتکب جرم اقتصادی است. بنابراین اموال در جرایم اقتصادی برخلاف جرایم علیه اموال، همواره موضوع مستقیم نیستند. لذا شخصی که سیاست اقتصادی یک کشور را نقص می کند، ممکن است هدف تحصیل مال یا از بین بردن آن مال را نداشته باشد.

۲-۱-۲- چند وجهی بودن موضوع جرم اقتصادی

موضوع جرم که به عنوان جزئی از رکن مادی جرم مورد بحث قرار می گیرد، یعنی آنچه که مورد حمایت قانون گذار بوده و مجرم، رفتارهایی را علیه آن انجام می دهد. بنابراین یکی از ویژگی هایی که برای موضوع جرایم اقتصادی بیان شده است، چند وجهی بودن آن است. (زراعت، ۱۳۹۱، ص ۵۴۴) لذا در مورد این دسته از جرایم باید میان موضوع غایی و موضوع مستقیم فرق گذاشت. منظور از موضوع غایی موضوعی است که در قصد مرتکب باشد یا در نهایت رفتار مجرمانه بر آن اثر بگذارد. بنابراین امنیت اقتصادی یا نظام اقتصادی یک کشور موضوع غایی یا نهایی جرایم اقتصادی است. البته موضوع مستقیم این جرایم متنوع می باشد که در برخی موارد اموال مردم یا دولت موضوع جرم است. مانند: اختلاس و کلاهبرداری، در برخی موارد اعتماد عمومی و سلامت روابط اداری مانند: ارتشاء و در برخی موارد نیز حیات اقتصادی انسان ها موضوع جرم قرار می گیرد. مانند: اخلال در نظام تولید و توزیع خدمات و مواد ضروری. (نورزاد، ۱۳۸۹، ص ۶۶) لذا نباید پنداشت که جرایم اقتصادی تنها با اهداف مادی و مالی ارتکاب می یابند، هرچند در عمل ممکن است در بسیاری از موارد در این جرایم هدف اصلی مرتکب کسب سود مادی باشد.

۲-۱-۳- قراردادی بودن جرم اقتصادی

یکی از گونه های تقسیم بندی جرایم، تقسیم بندی آنها به دو دسته طبیعی و قراردادی است. جرم طبیعی، جرمی است که فی نفسه جرم باشد و قانون در پدید آوردن آن نقشی نداشته و همواره در طول تاریخ حقوق کیفری جرم محسوب می شده است. اما جرم قراردادی جرمی است که جامعه در بستر زمانی با توجه به تحولات اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و صنعتی آنها را قابل کیفر دانسته است و در واقع ارتباط مستقیم با تمدن امروزی دارد. (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۸۷، ص ۱۷) همان گونه که پیش از این نیز بیان گردید، جرایم اقتصادی به اعتبار پیشرفت و تحولات اقتصادی در سده های اخیر، یکی از بزرگترین و در عین حال مهم ترین جرایمی است که تمام جوامع به نوعی با آن مواجه می باشند. هر چند که برخی از مصادیق جرایم اقتصادی مانند ارتشاء در طول تاریخ بوده است، ولی بیشتر مصادیق آن چهره طبیعی و مطلق نداشته و قراردادی هستند و همگام با پیشرفت جامعه بشری قانون گذار آنها را در جهت حفظ نظم و امنیت اجتماعی به طور قراردادی جرم انگاری نموده است.

۲-۱-۴- کلان بودن جرم اقتصادی

کلان بودن نیز یکی دیگر از مهم ترین و برجسته ترین ویژگی های جرایم اقتصادی می باشد. وجود این ویژگی موجب تمایز جرایم اقتصادی با سایر جرایم می گردد. لذا زمانی که بحث از امنیت اقتصادی و نظام اقتصادی می شود، ویژگی کلان بودن به ذهن متبادر می گردد. بنابراین جرایمی را باید اقتصادی دانست که کل کشور یا بخشی از آن را تحت تأثیر قرار می دهد. لذا همان طور که قبلاً ذکر شد برخی از حقوقدانان با توجه به این ویژگی، جرایم اقتصادی را این گونه تعریف کرده اند: «جرایم اقتصادی به دسته ای از رفتارهای غیر قانونی گفته می شود که موضوع آنها امنیت اقتصادی در سطح کلان است.» (نورزاد، ۱۳۸۹، ص ۴۵) ویژگی کلان بودن به سه حالت مختلف نمایان می گردد:

الف: موضوعی که جرم بر ضد آن واقع شده است، از یک رقم تعیین شده قانونی فراتر باشد.

ب: رفتار فیزیکی فرد می باشد که در مکان های مختلف ارتکاب یابد و کل کشور یا بخشی از آن را تحت تأثیر قرار دهد.

ج: آثار جرم را در بر می گیرد که به اندازه ای شایع و گسترده می باشد که عملاً زندگی مردم و امنیت اقتصادی را مختل می نماید. (نورزاد، ۱۳۸۹، ص ۶۸)

بنابراین بهترین روش تعیین کلان بودن یک جرم، تعیین قانونی یک مبلغ معین است، در غیر این صورت سایر معیارها نسبی هستند و ممکن است در عمل، یک قاضی یک رفتار را جرم اقتصادی بداند و قاضی دیگر همان رفتار را جرم اقتصادی نداند. لازم به ذکر است که احصاء برخی از جرایم به عنوان جرایم اقتصادی با ویژگی کلان بودن سازگاری ندارد و حتی شرط کلان بودن لحاظ نمی گردد. زیرا احصاء برخی از جرایم مانند: اختلاس، ارتشاء، کلاهبرداری، به عنوان جرم اقتصادی به نوعی نام گذاری دوباره بوده و سودی بر آن مترتب نیست. به هر حال در نظام حقوقی ایران شرط کلان بودن با توجه به قانون مجازات اخلال گران در نظام اقتصادی مصوب سال ۱۳۶۹ و اصلاحیه ۱۳۸۴ و همچنین به موجب اصلاحات صورت گرفته در ماده ۱۸۸ قانون آیین دادرسی دادگاه های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب ۱۳۷۸ و نیز دستور العمل های رئیس قوه قضائیه در خصوص تشکیل مجتمع امور اقتصادی پذیرفته شده است. (نورزاد، ۱۳۸۹، ص ۶۹) لازم به ذکر است که در قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ از تعبیر جرم اقتصادی یاد شده و هر دو جنبه معیاری و احصایی این جرایم پذیرفته شده است. البته در این قانون سخنی از جرایم اقتصادی به میان نیامده و تنها در تبصره ماده ۳۶ این قانون به مصادیق آن اشاره گردیده است. همچنین در بند ج از ماده ۴۷ ق.م.ا. مصوب ۱۳۹۲ قانون گذار با ملاک قرار دادن وجه معیاری، یعنی تعیین مبلغ معین قانونی، بیان می دارد: «جرایم اقتصادی، با موضوع جرم بیش از یکصد میلیون ریال قابل تعلیق نمی باشد.»

۲-۱-۵- مقید بودن جرم اقتصادی

در مورد این ویژگی جرایم اقتصادی، باید بیان داشت که نتیجه جرم اثری است که بر جرم مترتب می شود و جرایم از این جهت به دو دسته تقسیم می شوند:

الف: جرایم مقید که تحقق آنها مقید به حصول نتیجه می باشد. بدین معنا که تا آن نتیجه به وجود نیاید جرم نیز به وجود نمی آید. مانند قتل که مقید به خارج شدن روح از جسم مجنی علیه می باشد.

ب: جرایم مطلق، یعنی جرایمی که حصول آنها منوط به تحقق نتیجه در خارج نمی باشد. از آن جهت که نتیجه جرم همان رفتار فیزیکی است و به محض اینکه این رفتار فیزیکی رخ دهد نتیجه جرم نیز محقق شده است. (زراعت، ۱۳۹۱، ص ۵۴۵) به نظر می رسد که جرایم اقتصادی عمدتاً مقید به حصول نتیجه هستند که این نتیجه می تواند متنوع باشد. در برخی از مصادیق جرایم اقتصادی نتیجه، تحصیل مال و منفعت مالی می باشد. مانند: اختلاس. در برخی از رفتارهای دیگر، اخلال در نظام اقتصادی می تواند به عنوان نتیجه مجرمانه باشد. مانند: احتکار. همچنین در برخی دیگر از رفتارها

نیز، ایراد ضرر به اشخاص یا دولت از جمله نتایج جرم اقتصادی تلقی می‌گردد. البته در برخی موارد نیز نظیر جرم قاچاق کالا و ارز، در تشخیص اینکه جرم مطلق است یا مقید اختلاف نظر وجود دارد.

۲-۱-۶-عدم شمول مرور زمان جرم اقتصادی

در ابتدا باید بیان داشت که در مورد ماهوی یا شکلی بودن این ویژگی میان حقوقدانان اختلاف نظر وجود دارد. لیکن به نظر می‌رسد که مرور زمان یا عدم شمول آن را ویژگی خود جرم ندانیم و آن را یک امر شکلی تلقی کنیم. با چنین تعبیری این خصیصه از ویژگی‌های عارضی جرایم اقتصادی محسوب می‌شود. بنابراین پرونده‌های جرایم اقتصادی با توجه به وقت گیر بودن و پیچیده بودن آنها، دشواری کشف جرم و سپس تعقیب و محاکمه مرتکبان و احتمال نفوذ آنها در جریان دادرسی و نیز در جهت احقاق حقوق عمومی، غالباً پذیرفته شده است که این دسته از جرایم مشمول مرور زمان قرار نمی‌گیرد. (زمانی، ۱۳۸۷، صص ۳۲-۵۵) البته این عدم شمول به نظر نگارنده کاملاً منطقی به نظر می‌رسد، زیرا با اعمال این سیاست قانون‌گذار از فرار مرتکبین آگاه و و دارای وکلای خبره و تضییع حقوق فرد و جامعه که اغلب متحمل ضررهای جبران‌ناپذیری می‌شوند جلوگیری می‌نماید.

۲-۱-۷-غیر قابل گذشت بودن جرم اقتصادی

آثار جرایم اقتصادی مشمول اکثریت افراد جامعه می‌شود و متضرر این جرایم عموم مردم هستند. بنابراین جرایم اقتصادی با توجه به آثار و تبعات اجتماعی عمدتاً غیر قابل گذشت محسوب می‌شوند. به همین دلیل تعقیب و محاکمه مرتکبین جرایم اقتصادی منوط به طرح شکایت توسط شاکی خصوصی نیست و مراجع قضایی، صرفنظر از شکایت شاکی خصوصی یا عدم شکایت وی، مستقیماً مکلف به تعقیب مرتکبین اینگونه جرایم هستند. (ساکی، ۱۳۹۰، ص ۸۳۲) نهایتاً با توجه به اینکه جرایم اقتصادی در قوانین و مقررات موضوعه صراحتاً پیش‌بینی نشده‌اند، لذا ذکر تمامی این ویژگی‌ها با برداشت از روح و تفسیر قانون می‌باشد؛ نه نص و ظاهر قانون. بنابراین بیان این ویژگی‌ها به معنای انحصار آنها نیست، بلکه سعی بر آن بوده تا بارزترین ویژگی‌های جرایم اقتصادی بیان گردد.

۲-۲-ویژگی‌های مجرم اقتصادی

همان‌طور که گفته شد، برای شناسایی بهتر جرایم اقتصادی علاوه بر آشنایی با ویژگی‌های جرم اقتصادی، شناخت خصایص مجرمین اقتصادی و نقش مرتکبین این جرایم در تحقق این پدیده ضروری می‌باشد. مرتکب جرم اقتصادی، دارای توانایی در انطباق‌پذیری بیشتری با هنجارهای اجتماعی است و در ظاهر، به این‌گونه هنجارها و قوانین و مقررات جامعه احترام گذاشته، به طوری که به سختی می‌توان پذیرفت که چنین افرادی مرتکب جرم شوند. حال با این مقدمه، در زیر به مهم‌ترین ویژگی‌های مجرمین جرایم اقتصادی اشاره می‌نماییم:

۲-۲-۱-قانون مداری ظاهری

مرتکبین جرایم اقتصادی معمولاً افرادی به ظاهر قانون‌مدار و آگاه به قوانین و مقررات هستند و همان‌گونه که پیش از این اشاره گردید، سعی بر آن دارند تا برای جلب نظر عموم در ظاهر، کوچک‌ترین تخطی از قوانین و مقررات ننمایند.

همین امر شرایط را برای ارتکاب جرم توسط این افراد فراهم می آورد. از جمله مهم ترین کارکردهای قانون مداری ظاهری برای مجرمین اقتصادی به شرح ذیل می باشد:

- حفظ موقعیت شغلی و اعتباری و ارتقای آن؛
- عدم جلب گمان و تردیدها به سمت عملکرد شخصی آنها؛
- عدم یا کاهش سرکشی ها و بازرسی ها؛
- عدم باور مردم به هنجارشکنی در صورت تعقیب؛
- دشواری تعقیب و محاکمه؛
- ایجاد بستر مناسب برای ارتکاب جرم؛
- تحصیل سود و منفعت و افزایش روز افزون حاصل از آن. (نورزاد، ۱۳۸۹، ص ۷۴)

۲-۲-۲- جذب نزدیکان و آشنایان

یکی از دلایل جذب آشنایان و نزدیکان از سوی مجرمین اقتصادی که خود نیز دارای شغل مهم و معتبر می باشند، شناخت و اعتماد به چنین اشخاصی عنوان شده است، تا در مواقع لزوم با وی همکاری نموده و یا گاهی سبب تسهیل ارتکاب جرم توسط وی شوند. (شامبیاتی، ۱۳۸۶، ص ۷۵) بنابراین به نظر می رسد، مرتکب جرایم اقتصادی همواره سعی بر آن دارد تا اهداف خود را با بهره گیری از اشخاصی که به نحوی به روحیات، شخصیت و توانایی آنها آشنایی نسبی دارد عملی سازد. به طوری که در غالب موارد، این ویژگی در تشکیل باندهای تبهکارانه برای ارتکاب جرایم اقتصادی کاملاً محسوس می باشد.

۲-۲-۳- عادت به ارتکاب جرم

عادت به ارتکاب جرم در واقع ویژگی بارز «مجرمین مزمن» یا «بزهکاران زودرس» می باشد. «بزهکاران زودرس کسانی هستند که نخستین جرم ارتكابی آنها، زودتر از رسیدن آنها به سن متعارف می باشد. مجرمین مزمن نیز کسانی هستند که ظرفیت جنایی بالایی دارند اما استعداد جامعه پذیری آنها ضعیف است.» (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۸۰، ص ۱۴۲) البته به نظر می رسد، مجرم اقتصادی نیز به جهت وجود شرایط و بستری که با قانون مداری و اعتماد سازی ظاهری ایجاد می نماید، زمینه ارتکاب مستمر جرم را فراهم می کند و نوعی به ارتکاب آن عادت می کند. لذا از این روست که مجرمین اقتصادی به صورت حرفه ای در آمده و برای جامعه بسیار خطرناک می باشند.

۲-۲-۴- غیر خشن بودن

جرایم اقتصادی فی نفسه به گونه ای نیست که مرتکب به خشونت یا اعمال فیزیکی دست بزند و معمولاً در زمره جرایم غیر خشن هستند. البته این ویژگی، مطلق نیست و چنانچه این جرایم به صورت سازمان یافته و در سطح گسترده ای با قدرت زیاد همراه باشد، خشونت در آنها اجتناب ناپذیر می باشد. (نورزاد، ۱۳۸۹، ص ۷۷)

بنابراین به نظر نگارنده، مجرمین جرایم اقتصادی یا مجرمین حرفه ای همان طور که از نامشان پیداست دارای پایگاه اجتماعی، مهارت و هوش و آگاهی بالایی هستند. بنابراین با توجه به این ویژگی ها و اینکه این دسته از مجرمین، جرم را مخفیانه و به پیچیده ترین شکل ممکن انجام می دهند کشف این جرایم نیز دشوار می باشد.

۳-ارکان تشکیل دهنده جرم اقتصادی

۳-۱-رکن قانونی

طی سال های اخیر و با افزایش جرایم اقتصادی در سطح جامعه، این گونه جرایم مورد توجه مسئولان نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران قرار گرفته است. لذا به نظر نگارنده نیزیکی از ملزومات و پیش شرط های مبارزه با این جرایم، تدوین قوانین و مقررات مناسب و به کار بستن صحیح آنهاست. بر همین اساس کلیه نهادهای سیاست گذاری کشور از زمان پیروزی انقلاب اسلامی تاکنون، به نوعی نسبت به مبارزه و پیشگیری از جرایم اقتصادی اهتمام دارند. از جمله این قوانین و مقررات می توان به فرمان مقام معظم رهبری مصوب سال ۱۳۸۰در مورد مبارزه همه جانبه با مفسد اقتصادی اشاره نمود. همچنین مجمع تشخیص مصلحت نظام، مصوبات متعددی در زمینه جرایم اقتصادی به تصویب رسانید. به عبارت دیگر می توان گفت هیچ مرجعی در راه مبارزه و پیشگیری از جرایم اقتصادی، به اندازه مجمع تشخیص مصلحت نظام فعال نبوده است. از جمله مصوبات این مجمع در مبارزه با جرایم اقتصادی، قانون تعزیرات حکومتی مصوب ۱۳۶۷ و قانون مبارزه با مواد مخدر اصلاحی سال ۱۳۸۹می باشد. در حقوق موضوعه کشورمان، قانون خاصی با عنوان «قانون جرایم اقتصادی» وجود ندارد و قانون مجازات اسلامی نیز فصل جداگانه ای را به جرایم اقتصادی، اختصاص نداده است. هرچند که برخی از جرایم مالی مانند: ربا، ارتشاء، کلاهبرداری، تصرف غیر قانونی در اموال دولتی و ورشکستگی در این قانون پیش بینی شده است. البته ناگفته نماند که قوانین متفرقه متعددی نیز در زمینه مصادیق جرایم اقتصادی به تصویب رسیده است که در زیر به برخی از آنها اشاره می نمایم:

- قانون مجازات اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات، مصوب ۱۳۱۵ که به طور ضمنی به برخی از مصادیق جرایم اقتصادی اشاره می نماید؛
- قانون مجازات مرتکبین قاچاق مصوب ۱۳۱۲/۱۲/۲۹ با اصلاحات بعدی؛
- قانون جمع آوری و فروش کالای ممنوع و غیر مجاز مصوب ۱۳۴۹/۱۲/۲۲؛
- قانون حفاظت و بهره برداری از جنگل و مراتع مصوب ۱۳۴۶/۰۵/۲۵؛
- قانون تشدید مجازات قاچاق اسلحه و مهمات و قاچاقچیان مصوب ۱۳۵۰/۰۱/۲۶؛
- قانون امور گمرکی مصوب ۱۳۵۰/۰۳/۳۰ با اصلاحات بعدی؛
- قانون گذرنامه مصوب ۱۳۵۱/۱۲/۱۰ راجع به قاچاق اتباع خارجی با اصلاحات بعدی؛
- قانون نحوه جمع آوری و فروش کالای متروکه قاچاق و ضبطی مصوب ۱۳۶۱/۱۱/۱۱؛
- قانون مشمول اجرای قانون نحوه اجرای اصل ۴۹ قانون اساسی در مورد ثروت های ناشی از احتکار و گران فروشی و قاچاق مصوب ۱۳۶۸/۱۱/۲۹ ؛

- قانون مقررات صادرات و واردات مصوب ۱۳۷۲/۰۷/۰۴؛
- قانون ممنوعیت بکارگیری تجهیزات دریافت ماهواره مصوب ۱۳۷۳/۱۱/۲۳؛
- لایحه قانونی راجع به قاچاق طلا و نقره و ارز و جواهرات مصوب ۱۳۵۹/۰۴/۲۵ توسط مسافری یا قاچاقچیان؛
- قانون راجع به قاچاق دارو و مواد خوراکی و آشامیدنی مصوب سال ۱۳۳۴ با اصلاحات بعدی،
- قانون اصلاح مبارزه با مواد مخدر و الحاق موادی به آن مصوب ۱۳۸۹/۰۸/۰۳؛
- قانون تشدید مجازات مرتکبین اختلاس، ارتشاء و کلاهبرداری مصوب سال ۱۳۶۷ مجمع تشخیص مصلحت نظام؛
- قانون مجازات اخلاطگران در نظام اقتصادی کشور مصوب سال ۱۳۶۹/۰۹/۱۹ اصلاحی سال ۱۳۸۴؛
- قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۵ راجع به ساختن و ترویج تقلبی مسکوکات طلا و نقره و غیر آن؛
- جرایم و تخلفات ارزی قانون پولی و بانکی سال ۱۳۵۱؛
- قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات راجع به قاچاق مشروبات الکلی مصوب سال ۱۳۷۵؛
- قانون مبارزه با پول شویی مصوب سال ۱۳۸۶؛
- قانون بورس اوراق بهادار مصوب سال ۱۳۸۴؛
- قانون تشدید مجازات جاعلین اسکناس و واردکنندگان، توزیع کنندگان و مصرف کنندگان اسکناس مجعول مصوب سال ۱۳۶۸؛
- قانون نظام صنفی مصوب سال ۱۳۸۲. (شفیعی خورشیدی، ۱۳۹۲، ص ۲۲۴)

با توجه به آنچه بیان شد، تمامی قوانین ذکر شده جزء منابع اصلی و الزام آور حقوق کیفری اقتصادی می باشند. هر چند که در کنار این منابع اصلی، منابع فرعی نیز همچون رویه قضایی، اندیشه های علمای حقوق و عرف و عادت نیز وجود دارد.

۳-۲-۲-۲-۲-۲ مادی

بسیاری از مقررات حاکم بر رکن مادی جرایم اقتصادی همان مقررات حاکم بر سایر جرایم می باشد. اما برخی مقررات اختصاصی نیز وجود دارد که خاص جرایم اقتصادی می باشد. اکنون در زیر به اجزای تشکیل دهنده رکن مادی جرایم اقتصادی می پردازیم.

۳-۲-۱-۲-۲-۲ رفتار فیزیکی

رفتار فیزیکی شرط تحقق هر جرمی است و صرف اراده برای تحقق جرم کفایت نمی کند. رفتار فیزیکی در قالب فعل یا ترک فعل تحقق می یابد. جرایم اقتصادی نیز همانند سایر جرایم تنها از طریق ارتکاب فعل مثبت محقق می شوند و

ارتکاب جرایم اقتصادی با ترک فعل بعید به نظر می رسد. (خندان، ۱۳۹۰، صص ۳-۱۷) هرچند به نظر نگارنده، برخی از جرایم اقتصادی نظیر احتکار کلان ارزاق و مایحتاج عمومی اصولاً از طریق ترک فعل که به صورت عدم عرضه و توزیع کالا در بازار می باشد محقق می شود.

۳-۲-۲- موضوع جرم

یکی دیگر از اجزای مهم رکن مادی جرایم اقتصادی، موضوع جرم می باشد که در تعریف آن آمده است: «موضوع جرم چیزی است که رفتارهای ممنوع شده از سوی قانون گذار علیه آن واقع می گردد.» (نورزاد، ۱۳۸۹، ص ۶۶) یکی از ویژگی هایی که برای موضوع جرایم اقتصادی بیان شده است، «چند وجهی بودن» آن است. در واقع موضوع مستقیم جرایم اقتصادی، اموال عمومی و دولتی است. اما قصد مرتکب ضربه زدن به نظام اقتصادی و امنیت اقتصادی یک کشور می باشد. (زراعت، ۱۳۹۱، ص ۵۴۶) به عبارت دیگر موضوع جرایم اقتصادی یا به قصد ضربه زدن به نظام و امنیت اقتصادی می باشد که به آن «موضوع غایی» گویند و یا اموال مردم و دولت موضوع این جرم می باشد که به آن «موضوع مستقیم» گفته می شود.

۳-۲-۳- نتیجه مجرمانه

همان طور که قبلاً نیز اشاره گردید، جرایم اقتصادی عمدتاً مقید به حصول نتیجه هستند. ولی با توجه به اینکه امکان دارد اقتصاد کشور دارای چنان قوت و استحکامی باشد که صدمه به آن وارد نشود یا جرم ارتكابی در حد و اندازه ای نباشد که موجب لطمه شود، قانون گذار تحقق برخی از مصادیق جرایم اقتصادی را منوط به وارد شدن لطمه به اقتصاد کشور و برنامه های اقتصادی نمی داند. (مجاهد، ۱۳۸۳، ص ۱۲۶) به نظر می رسد، نگرش غالب در جرایم اقتصادی آن است که این جرایم از حیث نتیجه در زمره جرایم مقید به شمار می آیند، مگر آنکه از فحوای کلام قانون گذار مطلق بودن اینگونه جرایم استنباط گردد.

۳-۲-۴- رابطه سببیت

رکن مادی از رفتار فیزیکی و نتیجه مجرمانه تشکیل می شود. اما شرط تحقق رکن مادی، وجود رابطه سببیت میان رفتار فیزیکی و نتیجه مجرمانه است. به عبارت دیگر نتیجه باید منتسب به رفتار فیزیکی باشد. نکته ای که حائز اهمیت می باشد، آن است که جرایم اقتصادی غالباً از جمله جرایم مقیدند و برای تحقق نیاز به حصول نتیجه دارند. لذا می بایست میان عمل مرتکب جرم اقتصادی در انجام رکن مادی جرم و نتیجه حاصل شده از آن رابطه سببیت وجود داشته باش به طوری که چنانچه نتیجه حاصل شده قابلیت انتساب را به فرد مرتکب نداشته باشد، بدیهی است که نمی توان وی را مورد تعقیب و مجازات قرار داد.

۳-۳- رکن معنوی

رکن معنوی در تمامی جرایم نقش مهمی دارد. لذا این رکن در جرایم اقتصادی نیز اهمیت زیادی دارد. هرچند که دیدگاه مخالف این نظر نیز وجود دارد و طرفداران این دیدگاه با توجه به اهمیت و خطرناک بودن این جرایم معتقدند که صرف تحقق مادی این جرایم کفایت می کند، بدون اینکه به قصد و نیت مرتکب جرم توجهی شود. (نوربها، ۱۳۷۸، ص ۵۷۴) همان گونه که می دانیم، منظور از رکن معنوی، سوء نیت عام و سوء نیت خاص می باشد که مورد بحث قرار خواهد گرفت.

۳-۳-۱- سوء نیت عام

باید توجه داشت که جرایم اقتصادی نیز مانند سایر جرایم، نیاز به سوء نیت عام دارند. به عبارت دیگر برای تحقق این جرایم، عالم و عامد بودن مرتکب در انجام رکن مادی جرم و اراده انجام آن، ضرورت دارد. (ولیدی، ۱۳۸۶، ص ۳۸۴) در نتیجه جرایم اقتصادی بدون سوء نیت عام محقق نمی شوند. بلکه بسیاری از این جرایم علاوه بر سوء نیت عام، نیاز به سوء نیت خاص نیز دارند. هر چند در برخی از جرایم اقتصادی داشتن اهداف خاص مانند: ضربه زدن به نظام اسلامی می تواند از موجبات تشدید مجازات مرتکب آن باشد.

۳-۳-۲- سوء نیت خاص

در ارتکاب جرایم اقتصادی مقاصد متفاوتی چون تحصیل اموال نامشروع- اعم از عمومی یا دولتی- قصد مالکیت یا اضرار یا تخریب و همچنین لطمه به نظام اقتصادی کشور وجود دارد. البته همان طور که قبلاً نیز اشاره شد، جرایم اقتصادی یک موضوع مستقیم دارند و یک موضوع غیر مستقیم که شامل لطمه زدن به نظام و سیاست های اقتصادی کشور می باشد و سوء نیت خاص جرایم اقتصادی را تشکیل می دهد. (بیابانی، ۱۳۸۸، صص ۲۶۸-۲۷۷) این سوء نیت خاص در ماده ۲ قانون اخلال در نظام اقتصادی کشور مصوب سال ۱۳۶۹ مورد توجه قانون گذار بوده است که مقرر می دارد: «هر یک از اعمال مذکور در بندهای ماده ۱ چنانچه به قصد ضربه زدن به نظام جمهوری اسلامی ایران یا به قصد مقابله با آن و یا با علم به مؤثر بودن اقدام در مقابله با نظام انجام شود...» نهایتاً در جرایم اقتصادی اصل بر وجود سوء نیت عام و فقدان سوء نیت خاص می باشد. پس سوء نیت عام نیازی به اثبات ندارد. اما سوء نیت خاص نیاز به تصریح قانونی دارد و باید به نحو قانونی اثبات شود.

نتیجه گیری

آنچه از انجام این پژوهش به خوبی می توان دریافت، این است که قانون گذار در طول چندین دهه قانون گذاری در ایران در مورد جرم انگاری جرایم اقتصادی، همواره سعی بر آن داشته تا ابتدا با تعیین ماهیت این جرایم، مرز میان آنها و سایر جرایم را مشخص نماید تا بتواند از طریق اعمال روش های متناسب اعم از کیفری و غیر کیفری، از بروز این گونه جرایم جلوگیری نماید. البته به نظر می رسد یکی از دلایلی که در سال های اخیر جرایم اقتصادی در ایران روند صعودی داشته اند، سیاست مصلحت اندیشی و احتیاطی نظام قضایی و نظارتی جمهوری اسلامی ایران در برخورد

قانونی با برخی اشخاص، نهادها و سازمان هایی است که مرتکب این گونه جرایم می شوند. در واقع عدم قاطعیت نهادها و دستگاه های نظارتی موجب نفوذ مفسدان اقتصادی به درون نظام اجرایی، قضایی و تقنینی کشور شده است. در حالی که مطابق اصل ۲۰ قانون اساسی مصوب ۱۳۶۸ «همه افراد در برابر قانون مساوی اند...» بنابراین دیگر موجبی باقی نمی ماند که شخص یا نهادی در برابر قانون استثناء گردد. این موضوع در بند ۶ از فرمان هشت بندی مقام معظم رهبری مصوب سال ۱۳۸۰ نیز آمده است. طبق این بند: «در امر مبارزه با فساد نباید هیچ تبعیضی دیده شود، هیچ کس و هیچ نهاد و دستگاهی نباید استثناء شود. هیچ شخص یا نهادی نمی تواند با عذر و انتصاب به اینجانب و یا دیگر مسئولان کشور، خود را از حساب کثی معاف بشمارد و با فساد در هر جا و هر مسند باید برخورد یکسان صورت گیرد.» همچنین در مورد ابهام در مفهوم و مصادیق جرایم اقتصادی است. زیرا همان گونه که در قسمت های متعدد پژوهش اشاره گردید قانون گذار معیار های مشخصی را برای شناخت مصادیق جرایم اقتصادی ارائه نکرده است. البته در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ از عنوان جرایم اقتصادی استفاده شده و برخی از مصادیق آن نیز بیان شده است؛ لیکن در این قانون تعریفی روشن و صریح از جرم اقتصادی دیده نمی شود. در نهایت باید بیان داشت که تحولات در وضع قوانین و مقررات در حوزه جرایم اقتصادی در ایران، همواره سیری صعودی داشته است. به عبارت دیگر قانون گذار همواره سعی بر آن داشته که همگام با پیشرفت جامعه ایرانی در حوزه های مختلف اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و همچنین تحولات ایجاد شده در شیوه های زندگی مردم کشورمان، به نحوی عمل نماید تا از ارتکاب جرایم اقتصادی جلوگیری کند.

منابع

- ۱- بیابانی، غلامحسین؛ نجفی، حسین، ۱۳۸۸، «جرایم اقتصادی جرم مشخص شده قرن ۲۱»، تهران، مجله قضایی و حقوقی دادگستری، شماره ۲۶۶، ص ۲۶۸ - ۲۷۷.
- ۲- چاوشی، حسن، ۱۳۸۹، «پیشگیری یا مجازات»، مجله اصلاح و تربیت، شماره ۱۰۶، ص ۱۴ - ۲۶.
- ۳- خندان، مجتبیف، ۱۳۹۰، «اقتصاد و جرایم»، تهران، فصلنامه وکیل مدافع، شماره ۳، ص ۳ - ۱۷.
- ۴- دادخدایی، لیلا، ۱۳۸۹، «مفهوم جرم اقتصادی و تحولات آن»، تهران، مجله تعالی حقوق، شماره ۶، ص ۴۵ - ۶۹.
- ۵- رحیمی نژاد، احمد، ۱۳۸۴، «جرم چیست و معیار های جرم انگاری جرایم کدام است؟»، تهران، مجله قضایی و حقوقی دادگستری، شماره ۴۱، ص ۱۳۵ - ۱۶۰.
- ۶- رنانی، محمد، ۱۳۸۲، «بررسی موانع نهادی کارایی نظام اقتصاد بازار در اقتصاد ایران»، چاپ دوم، تهران، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، ص ۸۳.
- ۷- زراعت، عباس، ۱۳۹۱، حقوق کیفری اقتصادی، چاپ اول، تهران، انتشارات جنگل، ص ۵۴۴.
- ۸- زمانی، علی اصغر، ۱۳۸۸، «درآمدی بر ابعاد مفاسد و جرایم اقتصادی و پیامدهای آن بر امنیت ملی»، تهران، مجله قضایی و حقوقی دادگستری، شماره ۷، ص ۳۲ - ۵۵.
- ۹- ساکی، محمد رضا، ۱۳۹۰، حقوق کیفری اقتصادی، چاپ دوم، تهران، انتشارات جنگل، ص ۸۳۲.

- ۱۰- شامبیاتی، هوشنگ، ۱۳۸۶، حقوق کیفری اختصاصی، چاپ نهم، تهران، انتشارات ژوبین، ص ۲۶۶.
- ۱۱- شفیعی خورشیدی، علی اصغر، ۱۳۹۲، مجموعه قوانین و مقررات جزایی جرایم اقتصادی، چاپ اول، تهران، انتشارات خط سوم، ص ۲۲۴.
- ۱۲- عباس زادگان، محمد رضا، ۱۳۸۳، حقوق اقتصادی ایران، چاپ اول، تهران، انتشارات خط سوم، ص ۳۴۶.
- ۱۳- مجاهد، زهرا، ۱۳۸۳، «بررسی درآمدهای حاصل از طرق نامشروع»، پایان نامه برای اخذ کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران،
- ۱۴- نجفی ابرندآبادی، علی حسین، ۱۳۸۷، «تقریرات دوره کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی» دانشگاه شهید بهشتی، ص ۲۲۸.
- ۱۵- نوربها، رضا، ۱۳۷۸، زمینه حقوق جزای عمومی، چاپ سوم، تهران، انتشارات دادآفرین، ص ۵۷۴.
- ۱۶- نورزاد، محمد، ۱۳۸۹، جرایم اقتصادی در حقوق کیفری ایران، چاپ اول، تهران، انتشارات جنگل، ص ۴۴۸.
- ۱۷- ولیدی، محمد صالح، ۱۳۸۶، حقوق کیفری اقتصادی، چاپ اول، تهران، انتشارات میزان، ص ۳۸۴.